

'सत्तांतर' मधील सत्तासंघर्ष

- १७.० उद्दिष्टे
 - १७.१ प्रास्ताविक
 - १७.२ 'सत्तांतर' मधील सत्तासंघर्ष
 - १७.२.१ संघर्षाची सुरुवात
 - १७.२.२ लालबुड्याचे नाहीसे होणे
 - १७.२.३ मुडा व मोगा यांच्यातील लढत
 - १७.२.४ मोगाचा विजय
 - १७.२.५ सत्तांतरानंतरचे बदल
 - १७.२.६ सत्तासंघर्षाचे रहाटगाडगे
 - १७.३ 'सत्तांतर' या शीर्षकाची समर्पकता
 - १७.४ समारोप
 - १७.५ सारांश
- आपली प्रगती तपासा : उत्तरे

१७.० उद्दिष्टे

मित्रांनो, आत्तापर्यंत आपण 'सत्तांतर' या कादंबरीचे कथानक अभ्यासले. या कादंबरीतील विविध पात्रे - म्हणजेच वानरे - यांचे चित्रण लेखकाने कसे केले आहे, तेही अभ्यासले. आता प्रस्तुत पाठात आपण 'सत्तांतर' मधील सत्तासंघर्षाचे स्वरूप अभ्यासायचे आहे. मूळ कादंबरीच्या बरोबरीने या पाठाचे अध्ययन केल्यावर तुम्हाला -

- 'सत्तांतर' या कादंबरीतील सत्तासंघर्षाचे स्वरूप लिहिता येईल.
- 'सत्तांतर' हे शीर्षक किती समर्पक आहे/अन्वर्थक आहे / आशयसंपन्न आहे / सूचक व बोलके आहे ते सविस्तर लिहिता येईल.

१७.१ प्रास्ताविक

‘सत्तांतर’ या कादंबरीच्या शीर्षकातूनच लेखकाने कादंबरीचे आशयसूत्र सूचवले आहे. एका गटाकडून दुसऱ्या गटाकडे सत्तांतर होणे – हे या कादंबरीचे आशयसूत्र आहे. अर्थात हे सत्तांतर माणसांमधले नसून वानरांच्या दोन टोळ्यांमधले आहे. कुठलेही सत्तांतर घडताना तिथे ‘बळी तो कान पिळी’ या तत्वाचा प्रत्यय येतोच. हिंसा, क्रौर्य, सत्तेची लालसा, अधिकारपदाचा मोह आणि त्या अनुषंगाने मिळणारे इतर अनेक फायदे इ. अनेक घटक सत्तांतरामध्ये अंतर्भूत असतात.

‘सत्तांतर’ या कादंबरीत मुडाच्या टोळीवर मोगा आपली सत्ता प्रस्थापित कशी करतो याचे सविस्तर वर्णन येते. आपण त्याचा क्रमशः अभ्यास करू.

१७.२ ‘सत्तांतर’मधील सत्तासंघर्ष

१७.२.१ संघर्षाची सुरुवात

मध्यप्रदेशातील एका जंगलात मुडा वानराची टोळी वावरत असते. वानरांच्यात असलेल्या संकेतानुसार एक नर वानर काही वानरी व त्यांची पिल्ले असे त्या टोळीचे स्वरूप असते. पिलांपैकी जी नर पिल्ले असतात ती जरा मोठी झाली, की त्यांना टोळीतून हाकलून दिले जाते. अशी हाकलून दिलेली नरपिले मोठी झाली की एकत्र येऊन इतर टोळ्यांच्या प्रदेशात घुसखोरी करतात. एखाद्या टोळीच्या प्रमुख नराशी संघर्ष करून, हाणामारी करून त्या टोळीची सत्ता काबीज करतात. त्यामुळे मोठा भूप्रदेश, माद्या हे सारे त्याच्या मालकीचे बनते. आधीच्या नराची पिले हा नवा प्रमुख मारून टाकतो. वर्षानुवर्षे वानरांच्या टोळ्यांत हा संघर्ष चालू असतो. या संघर्षाची झलक कादंबरीच्या अगदी सुरुवातीच्या भागातूनच लेखकाने दाखवली आहे.

मुडा वानराची टोळी सोळा जणांची होती. तिच्यात सात वानरी होत्या. चार लहान पोरे होती. तीन वर्ष, सवावर्षाची नर पोरे व दोन वयात आलेल्या पोरी होत्या. या सर्व टोळीवर मुडाची सत्ता होती. शिवाय आडवा-उभा अर्धा कोस जंगलचा पट्टा हे त्याचे साम्राज्य होते. हे साम्राज्य त्याने स्वसामर्थ्यावर कमावले होते. या प्रदेशातली फळझाडे त्याची होती. इथल्या झाडांची कोवळी पालवी, कळ्या, फुले, फळे, भेंडे, रस, डिक सगळे त्याच्या मालकीचे होते. इथले पाणी, इथली हिरवळ, इथली खारमाती हे सारे त्याचे होते आणि हे साम्राज्य अबाधित राहावे म्हणून त्याला सतत जागरूक राहावे लागे. अधूनमधून बुभुःकार करून आपली सत्ता प्रदर्शित करावी लागे. रोज कुठे चरायचे, कोणत्या झाडावर विश्रांती घ्यायची हे सारे तो ठरवत असे. टोळीतल्या माद्या त्याच्या मालकीच्या असत.

पण ही काही एकच टोळी जंगलात नव्हती, तर अशा आणखी सात वानर-टोळ्या होत्या, असे लेखक सांगतो. या प्रत्येक टोळीचे स्वतःचे क्षेत्र होते. त्याही टोळ्यांमधून नर-वानर बाहेर हाकलले जात. अशा हाकलून दिलेल्या वानरांची-घुसखोरांची एक टोळी असे. हे घुसखोर सतत वेगवेगळ्या टोळ्यांवर हल्ले करून सत्ता काबीज करण्याच्या प्रयत्नात असत. त्यामुळे

तिथे सतत संघर्ष चालू असे.

सुरुवातीलाच मुडा वानराची टोळी दुपारी जरा विसावली असताना सहा घुसखोर वानरांच्या टोळीने तिच्यावर हल्ला करण्याचा, टोळीला घाबरवून टाकण्याचा प्रयत्न केला. नेहमीच टोळीपारसून जरा दूर अंतरावरून तिची राखण करणाऱ्या मुडाने आक्रमक गुरगुराट करून घुसखोरांना पळवून लावले. वानरांमधील संघर्षाची, सत्तास्पर्धेची चुणूक अशी सुरुवातीच्याच प्रसंगातून लेखकाने दाखवली आहे.

१७.२.२ लालबुड्याचे नाहीसे होणे

मुडा वानराच्या टोळीच्या शेजारच्या भागात लालबुड्या वानराची टोळी होती. लालबुड्याची टोळी तेरा जणांची होती. अधूनमधून या दोन्ही टोळ्या एकमेकींबरोबर लुटपुट्टीची लढाई करीत. टोळीतील पोराना डावपेचांचे शिक्षण देण्यासाठीच जणू या लढाया-मारामान्या होत असत. दर चार-आठ दिवसांत कधीतरी या दोन्ही-टोळ्यांची भेट होई आणि नरानरांत, माद्यामाद्यांत, पोरानांत जोरदार भांडणे होत. खरे भांडणे मात्र टाळले जाई. निकराच्या चकमकीत विनाश अटळ असतो. तो टाळला जाई.

हा लालबुड्या वानर पक्ष्याची अंडी खाण्याच्या नादात विषारी साप चावून मरतो. लागोपाठ सहा सकाळी जेव्हा त्याचा प्रतिसाद ऐकू येत नाही तेव्हा मुडाने लालबुड्याची टोळी ताब्यात घेण्याचा प्रयत्न सुरू केला. आधी वानरींना वश करू लागला. ज्या दोन वानरी वयात आल्या होत्या त्यांच्यासोबत त्याने दिवसाचा बराच वेळ काढणे सुरू केले.

पण दरम्यान घुसखोर टोळीतला मोगा वानर आणि त्याचे पाच साथीदार यांनाही लालबुड्या नाहीसा झाल्याचे समजले. त्यांनीही लालबुड्याची टोळी ताब्यात घेण्याचे प्रयत्न सुरू केले.

लालबुड्याच्या टोळीतील वानरींना संरक्षणासाठी नर हवा होता. म्हणून त्या मुडाच्या टोळीतील पोरें पळवून आणत. पोरानांमोगा आया येतील, एकत्र राहतील असे पाहत होत्या; पण मुडाच्या टोळीतील वानरींना हे दोन टोळ्यांचे एकत्रीकरण नको होते कारण मोठा परिवार, मोठी हद्द सांभाळणे एका नराला अशक्य होते. त्यामुळे घुसखोर टोळ्यांचे फावणार होते. उपजत शहाणपणामुळे त्या एकत्रीकरणाला विरोध करत होत्या. टोळीची संख्या वीस-बावीस राहण्यात साऱ्यांचे हित होते. त्यामुळे त्या दोन्ही टोळ्या एकत्र होण्याची शक्यता मावळली.

मोगा आणि त्याचे घुसखोर साथीदारही आपल्या परीने लालबुड्याच्या टोळीत घुसण्याचा प्रयत्न करीत होते. लालबुड्याच्या नाहीसे होण्याने अशा प्रकारे संघर्ष अगदी तोंडाशी येऊन ठेपला.

१७.२.३ मुडा व मोगा यांच्यातील लढत

मोगा वानराला लहान असताना मुडाने टोळीतून हुसकावून लावले होते. त्यामुळे आता बळकट झालेला मोगा पुन्हा मुडाच्या टोळीत घुसण्याचा व गेलेले साम्राज्य परत मिळवण्याच्या प्रयत्नात होताच.

एका दुपारी मोगा व त्याच्या साथीदारांनी मुडाच्या टोळीवर हल्ला केला. पोरंसोरं, म्हातारी काही न बघता त्यांनी मारझोड केली. मोगाचा एक तरणाबांड साथीदार होता. तो मुडावर तुटून पडला. त्याचे चावे चुकवता चुकवता मुडा बेजार झाला. अखेर मुडाने त्याच्या शेपटीच्या बुंध्याला कडकडून चावा घेतला तेव्हा तो नर कळवळून ओरडला व पळून गेला. त्याचा पाठलाग करण्यासाठी मुडाने झेप घेतली आणि याच क्षणाचा मोगा साधून मोगाने निम्मी अधिक शक्ती खर्च झालेल्या मुडावर फार त्वेषाने हल्ला केला. त्याच्या खांद्याचे, पाठीचे लचके तोडले. त्याचा चेहरा धारदार नखांनी ओरबाडून रक्तबंबाळ केला. ग्लानी येऊन मुडा खाली धुरळ्यात पालथा पडला.

वावटळ यावी तसे ते घुसघोर आले आणि निघून गेले; पण त्यांनी निर्माण केलेली दहशत मात्र टिकून राहिली. लहान पोरे लटलट कापत होती. वानरी गप्प बसून होत्या. एकाच्या हाताचे बोट तुटले होते.

थोड्या वेळाने मुडा सावध झाला पण तो गळून गेला होता. त्याच्या अंगातून खूप रक्त गेले होते.

मोगा आणि त्याच्या साथीदारांनी तीन दिवस पाठोपाठ मुडाच्या टोळीवर हल्ले केले. तिसऱ्या हल्ल्यात मुडाची उजवी कूस उरवली व पराभव पत्करून तो टोळी सोडून पळाला. रक्ताची धार लागून तो भेलकांडून खाली पडला. मोगाने थोडा वेळ त्याचा पाठलाग केला. पाण्याशी कसाबसा पोचून, पाणी पिऊन मुडा तिथेच कोसळला आणि मरून पडला.

१७.२.४ : मोगाचा विजय

विजय मिळवला तरी मोगाला टोळीतील वानरींनी सहजपणे स्वीकारले नाही. लांडीचे पोर त्याने हिसकावून घेतले आणि त्याचे लचके तोडून त्याला मारले. काणीवर हल्ला केला. उरलेली तिन्ही पोरेही त्याने मारली. बोथरीच्या म्हाताऱ्या बहिणीच्या मागे लागला. तिला जखमा केल्या. हळूहळू नाइलाजाने टोळी मोगाची झाली. मुडाच्या जागी मोगा टोळीचा मालक झाला.

१७.२.५ सत्तांतरानंतरचे बदल

मोगाने मुडाची टोळी हस्तगत केली. तशी उरलेल्या पाची घुसखोरांनी लालबुड्याच्या टोळीत धुमाकूळ घातला. त्यातही एक दाढीवाला नर बळकट होता. त्याने ती टोळी काबीज केली. लालबुड्याच्या बेवारशी टोळीला नर मिळाला.

इकडे मोगाने मारलेले पोर घेऊन लांडी चार दिवस तशीच फिरत राहिली.

थोटी आपले पोर घेऊन टोळीतून बाहेर पडली आणि एक दिवस हळूच दाढीवाल्याच्या टोळीत जाऊन मिसळली. प्रौढ वानरींना वाटाड्या करून दाढीवाल्याने आपला प्रदेश बघून घेतला आणि एक दिवस सकाळी त्याने बुभुःकार केला. त्याला मोगाने प्रतिसाद दिला. कालचे पेंढारी/घुसखोर आता सत्ताधीश बनले!

१७.२.६ सत्तासंघर्षाचे रहाटगाडगे

मोगानेही मुडाची सर्व पोरे मारून टाकून त्याची नावनिशाणीही नष्ट केली. मोठी पोरे

टोळीतून हाकलून दिली. उनाडी, लाजरी या वानरी त्याला वश झाल्या. दरम्यान तरणीने पोराला जन्म दिला. सत्तांतरानंतर जन्म दिल्याने तिचे पोर वाचले. मुडाचे असूनही वाचले. कदाचित हे पोर मोठे होऊन पुन्हा मोगाला आव्हान देणार होते आणि सत्तासंघर्षाचे रहाटगाडगे असेच चालू राहणार होते.

१७.२ आपली प्रगती तपासा :

- १) कुठलेही सत्तांतर घडताना तिथे कोणत्या तत्वाचा प्रत्यय येतो?
- २) मुडा वानराची टोळी किती जणांची होती?
- ३) लालबुड्याचा मृत्यू कशामुळे झाला?
- ४) लालबुड्याच्या टोळीतील माघांना नर का हवा होता?
- ५) टोळीची संख्या किती राहण्यात सान्यांचे हित होते?
- ६) लालबुड्याची टोळी कोणी काबीज केली?
- ७) तरणीचे पोर का वाचणार होते?

१७.३ 'सत्तांतर' या शीर्षकाची समर्पकता

कथा वा कादंबरीची शीर्षके अनेकदा त्यातील आशयसूत्राचा बोध घडवतात. अशा शीर्षकांना सूचक, बोलकी, समर्पक किंवा अन्वर्थक शीर्षके म्हटले जाते.

'सत्तांतर' हे शीर्षक असेच सूचक आहे. या शीर्षकावरूनच बोध होतो की इथे सत्ता आहे, सत्तेसाठी होणारा संघर्ष आहे आणि संघर्षानंतर झालेला सत्ताबदल, सत्तांतरही आहे.

कुठलाही सत्ताबदल सहजासहजी होत नाही. लोकशाही पद्धतीत तो शांततामय मार्गाने व मतपेटीच्या माध्यमातून निवडणुकीद्वारे होतो; पण अन्यथा सत्ताबदल होताना नाराजी, विरोध, संघर्ष, हिंसा रक्तपात हे अटळ असते.

'सत्तांतर' कादंबरीतही आपल्याला सत्तासंघर्ष आणि त्या अनुषंगाने घडणारा रक्तपात दिसून येतो. 'बळी तो कान पिळी' या तत्त्वानुसार निसर्गात सर्वत्र अव्याहतपणे चालू असलेले सत्तासंघर्षाचे चक्र त्यातून प्रत्ययाला येते.

मुडा वानराच्या टोळीची सत्ता मुडाला मारून मोगा काबीज करतो हा या सत्तासंघर्षाचा महत्त्वाचा भाग आहे. मुडाच्या मृत्यूनंतर तरणी त्याच्या पोराला जन्म देते. सत्तांतरानंतर जन्माला आल्यामुळे ते पोर वाचते. कदाचित मोठे होऊन ते मोगाच्या सत्तेला आव्हान देऊ शकणार असते.

दुसरीकडे जगण्यासाठीही सर्वांना संघर्ष करावा लागतो. त्याचेही चित्रण कादंबरीत येते.

वाघाने पाठलाग केलेले हरीण तळ्यातल्या मगरीच्या तावडीत सापडते. पक्ष्याची अंडी खायला गेलेला लालबुड्या सर्पदंशाने मृत्युमुखी पडतो.

लेखक म्हणतो, "काळाप्रमाणेच संघर्ष सतत वाहतच असतो. त्याला खंड असा नसतोच. असलीच तर भरती असते, पूर असतो. जेव्हा जेव्हा खाणारी तोंड भरमसाठ वाढतात, गर्दी होते, तेव्हा तेव्हा संघर्ष बळावून उठतो. जेव्हा उपलब्ध अन्नात, भूमीत वाटेकरी निर्माण होतात तेव्हा संघर्ष उचल खातो." स्वतःचे अस्तित्व टिकवण्यासाठी संघर्ष अटळ असतो. त्यामुळे जिथे जिथे जीवन आहे तिथे संघर्ष अटळ असतो.

'सत्तांतर'मधून संघर्षाची ही विविध रूपेही वेगवेगळ्या प्रसंगांमधून प्रत्ययकारित्वाने प्रकटली आहेत. म्हणून 'सत्तांतर' हे संघर्षाचे सूचन करणारे शीर्षक समर्पक आहे, असे म्हणावेसे वाटते.

१७.४ समारोप

मित्रांनो, 'सत्तांतर' या अगदी वेगळ्या प्रकारच्या कादंबरीमधून लेखकाने सत्तासंघर्षाचे जे चक्र निसर्गात अव्याहत चालू आहे, त्याचे परिणामकारक दर्शन घडवले आहे. आता पुढच्या पाठात आपण 'सत्तांतर' या कादंबरीची वाङ्मयीन वैशिष्ट्ये अभ्यासणार आहोत.

१७.५ सारांश

मित्रांनो, प्रस्तुत पाठातून आपण

- 'सत्तांतर'मधील सत्तासंघर्ष सविस्तर अभ्यासला.
- 'सत्तांतर' या शीर्षकाची समर्पकता अभ्यासली.

आपली प्रगती तपासा - उत्तरे

१७.२.

१) बळी तो कान पिळी	२) सोळा
३) सर्पदंशामुळे	४) संरक्षणासाठी
५) वीस-बावीस	६) दाढीवाल्या नराने
७) त्याचा जन्म सत्तांतरानंतर झाल्यामुळे	
